

УДК 376-056.264-053.4

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2019-6\(189\)-57-60](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2019-6(189)-57-60)

Гончарук Олена

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-8777-089X>

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ У ДОШКІЛЬНЯТ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВИ

А Розглянуто проблему формування комунікативних компетенцій у дошкільнят із загальним недорозвиненням мови, зроблено підсумок колективного наукового досвіду у цій сфері й структуровано систему відповідних практичних рекомендацій. Звернено увагу на існування взаємообумовленості мовних і комунікативних умінь. Досліджуються негативні наслідки загального недорозвинення мови на емоційний і психологічний стан дитини дошкільного віку, а також указані шляхи подолання цього кризисного явища.

Ключові слова: загальне недорозвинення мови; мовна патологія; мовленнєвий розвиток дитини дошкільного віку

Актуальність проблеми. У сучасній вітчизняній науковій думці відзначається, що особливості становлення особистості дитини із загальним недорозвиненням мови вивчені поки що недостатньо. Між тим актуальність проблеми формування мовлення у дітей дошкільного віку зростає у зв'язку з переходом до систематичного навчання з 6-ти років, що зобов'язує до повноцінного оволодіння рідною мовою та набуття належної мовної компетентності. Під загальним недорозвиненням мови (ЗНР) у дітей з нормальним слухом і первинно збереженим інтелектом розуміють мовну патологію, при якій порушено формування мовної системи. Недорозвинення же мовних засобів знижує рівень спілкування, сприяє виникненню замкнутості, боязкості, нерішучості; породжує обмеженість контактності, сповільнене входження в спілкування, невідання підтримати розмову, що призводить до зниження психічної активності. Дітям із такими порушеннями особливо складно опанувати навички зв'язного мовлення [2]. У дітей з недорозвиненою мовою на тлі їхніх дефектів спостерігаються труднощі у формуванні комунікативних навичок. Не забезпечується повною мірою й розвиток спілкування, такій дитині може бути складно проявити себе у мовномислительній і пізнавальній діяльності. Більшість дітей з ЗНР насилу вступають у контакт, їхня комунікативна діяльність обмежена. Іноді діти користуються мовою виключно в емоційно насичених ситуаціях. Боязнь помилитися, викликати глузування призводить до того, що вони намагаються обійти мовні труднощі, відмовляючись від спілкування, охочіше використовують жести. Відзначається також (Г. Юсупова, К. Панасенко,

В. Колягіна), що це призводить до неадекватної самооцінки, отож і проявів страху, агресивності.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. У розвідках і спостереженнях Р. Белової-Давид, Б. Гріншпун, Р. І. Лалаєвої, Н. Трауготт, С. Шаховської, які свого часу сумарно склалися в підручник з логопатопсихології, експериментально виявлено та проаналізовано численні особливості мовного розвитку дітей із важкою патологією мови. Тут показано, що загальне недорозвинення мови – це порушення організації мовленнєвої діяльності на всіх її рівнях. При загальному недорозвитку мовлення відзначається недостатня сформованість саме цієї діяльності. У більшості дітей з ЗНР відзначаються бідність лексики, труднощі в процесах узагальнення і абстрагування. Переважає пасивний словник; активна фаза формується вкрай повільно. Можливості повноцінного спілкування і, отже, загальнопсихічного розвитку не реалізуються. Дітям із недорозвиненням мови притаманні вузькість лінгвістичного кругозору, складності в мовному висловлюванні, бідність граматичних структур, часом – відверта нелогічність. Убогий словник, аграмматизм, дефекти вимови і формоутворення, труднощі при створенні мовного висловлювання ускладнюють формування основних функцій мови. Це провокує невротичні прояви, замкнутість, негативізм, невпевненість у собі, напружений стан, підвищену дратівливість, образливість, схильність до сліз тощо [4]. Н. Жинкін [3, с. 97] вважає, що затримка формування мови веде до затримки мислення; дитина не володіє поняттями і класифікаціями, вагаєть-

ся з аналізом інформації. Мова дитини з мовною патологією не стає повноцінним засобом мислення, а мова оточуючих людей не завжди такій дитині зрозуміла. Нерідко сприймається тільки та інформація, яка пов'язана з добре знайомими предметами і людьми. Дитина не може сформулювати і передати свої думки і переживання.

Такі дослідники, як, наприклад, А. Богуш та Н. Гавриш, вважають розвиток мовлення у дошкільному віці основною умовою формування мовленнєвої компетентності [1]. О. А. Слинко твердить, що дефекти мови можуть бути головною причиною несприятливих взаємовідносин у групі однолітків, і це позначається на формуванні особистості [6]. Проблему критеріїв оцінювання мовленнєвого розвитку дитини дошкільного віку на різних вікових етапах намагалася осмислити Є. Ф. Соботович [7]. Підсумок ситуації значною мірою зроблено у навчально-методичному посібнику Л. І. Трофименко «Діагностика та корекція загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку» [9].

Мета статті: показати, що цю ситуацію загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку необхідно рішуче долати й окреслити певну стратегію такого подолання.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Отож, можна стверджувати, що існує взаємообумовленість мовних і комунікативних умінь. Якщо ж не існує повноцінного спілкування, то, відповідно, знижується і потреба в ньому, спостерігається незацікавленість у контакті. Діти з ЗНР мають серйозні труднощі в організації власної мовної поведінки, що негативно позначається на спілкуванні з однолітками. Такі діти часто опиняються згодом серед знедолених. Таким чином, рівень сформованості спілкування дитини з ЗНР визначається рівнем розвитку його мови, на що не завжди звертається належна увага. Незважаючи на постійний інтерес дослідників до проблем оптимізації логопедичної роботи, й понині відсутнє цілісне уявлення про закономірності становлення навичок спілкування у даної категорії дітей. Поряд з пріоритетною значущістю розгляду теоретичних аспектів даної проблеми є цілком практична необхідність визначення змісту корекційного навчання дітей із ЗНР.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Дошкільний вік – особливо важливий етап формування комунікативних компетенцій, бо тут одночасно відбувається й освоєння мови як такої, і процес соціалізації дитини. І в ранньому віці особливо важливе значення має ситуативно-ділове спілкування. У цьому періоді діти переходять від примітивних маніпуляцій із предметами до специфічніших, а потім і культурно фіксованих дій. Для дітей, які опанували позаситуативно-пізнавальну форму спілкування, основним засобом комунікації стають виключно мовні операції.

Коли ж дитина починає бачити себе саму, тоді й з'являється феномен «Я сам», що означає психологічне відділення дитини від дорослої людини. Потім виникає прагнення до самостійності. Зі світу предметів немовля переміщується у світ дорослих людей і копіює дорослого. Глибока перебудова мотивацій веде до виникнення рольової гри, зображально-конструктивної діяльності. Усвідомлення і встановлення свого місця в стосунках із дорослими, власна самооцінка – все це початкова форма усвідомлення дитиною себе. Значно розширюється і коло життєвих відносин, змінюється спосіб життя дитини, формуються нові відносини з дорослими і нові обрії спілкування. Дошкільнятам 6–7 років притаманні мотиви ділового співробітництва, збільшується роль мотивів пізнавальних; діти обговорюють із ровесниками серйозні життєві питання, виробляють загальні рішення.

У логопедії відомо, що значною перешкодою для спілкування є не сам дефект, а те, як дитина реагує на нього. При цьому ступінь фіксованості на дефекті не завжди корелює зі ступенем тяжкості мовного порушення. Дослідження показують, що навіть такий важкий розлад, як заїкання, може доволі успішно коригуватися [5].

Відзначимо, що при різному рівні мовного розвитку мовлення дітей з ЗНР відзначається і різне ставлення до комунікації.

Так, виділяють кілька рівнів дітей із різним ступенем розвитку комунікації.

Перший рівень характеризується високим ступенем оволодіння універсальними засобами комунікації. У взаємодії розгорнуто проявляються організаційні навички дитини. Цьому рівню притаманні кінематичні операції: зовнішній прояв уваги до партнера, відкритий погляд, посмішка, своєчасні реакції на репліки партнера. Дитина прагне так розташовуватися в просторі, щоб створити максимальну зручність для контакту. Звернення і відповідні репліки зорієнтовані на партнера. Міміка і жести використовуються згідно із загальною тональністю розмови. У низці випадків простежується вміння контролювати власні дії та визнавати свої помилки, але все ж таки переважають порушення звуковимови, бідність лексики, до партнера рідко звертаються по імені.

Другий рівень оволодіння універсальними засобами комунікативної діяльності – середній. Таким дітям притаманне володіння багатьма комунікативними діями, але відзначаються також і байдужість до виконання завдання, і байдужість стосовно товариша, швидка втрата інтересу тощо. Про це говорить відсторонений погляд, незацікавлений вираз обличчя. Діти не піклуються про партнера, прагнуть виконати завдання незалежно, забуваючи або ігноруючи установку на спільне рішення поставленого завдання. Іноді вони спілкуються відвернувшись, не утруднюючи себе взаємодією. Сприйняття інформації відрізняється поверховістю. Діти нетерпляче перебувають співрозмовника, що свідчить про недостат-

ність самоконтролю і веде до розпаду спільної діяльності. У мові дітей зустрічаються грубі аграматизми, вульгарні вирази.

Наступна підгрупа – це діти з низьким рівнем володіння універсальними комунікативними засобами. Відмінною її рисою є стійка недоброзичливість, негативізм, що виражається в хмурості або косих поглядах, неприв'ятності, схильності до гри на самоті. У стані збудження такі діти поведуться або неприродно весело, або неприйнятно агресивно, змушуючи партнера відмовитися від спільної діяльності. Висловлюючи невдоволення або незгоду, така дитина підвищує голос, називає іншого на прізвисько; виникають конфліктні ситуації. Однак, якщо вчасно надати дітям допомогу, навіть не вказуючи безпосередньо на негативні поведінкові прояви, то комунікація між дітьми налагоджується. Діти «добирають смаку» до виконання завдань. З'являються елементи змагання. Діти починають прислухатися до партнера. Успіх підвищує емоційний настрій. Організація спільної навчальної діяльності тут цілком можлива і містить у собі великі можливості для розвитку доброзичливості, уважності, старанності, шанобливого ставлення до однолітка й дорослого. Зокрема цікавий і старанно опрацьований матеріал такого роду можна знайти в дослідженні Р. Терещук [8].

Таким чином, корекційно-педагогічне формування комунікативних навичок у дошкільників із ЗНР є важливим завданням педагогіки. Із такими дітьми необхідно проводити планомірну роботу з обов'язковим залученням фахівців. Процес формування комунікативних навичок повинен будуватися з урахуванням провідної діяльності віку – ігрової, провідної форми спілкування, а саме – ситуативно-ділової, позаситуативно-пізнавальної.

І, відповідно до рівня сформованості мовних засобів, цей процес повинен проходити в кілька етапів.

Перший етап – роз'яснювально-мотиваційний. Його мета – формувати правильне розуміння алегоричного сенсу слів і виразів, знання правил їхнього вживання. Роботу можна починати з формування здатності розуміти зміст народних казок, емоційно на нього відгукуватися, вміти висловити своє ставлення до подій і героїв, а також оцінювати значення виразних засобів. Казки, підібрані для аналізу, повинні відрізнятися сюжетною цікавістю, яскравою характеристикою героїв, різноманітністю засобів мовної виразності та можливістю їхнього використання у своєму мовленні. У наступній бесіді необхідно акцентувати увагу на зображувально-виражальних засобах тексту, на ставлення героїв один до одного, їхній емоційний стан.

Другий етап – такий, що розвиває теоретично і практично. Мета його – формувати уявлення про мовні засоби, невербальні засоби, що допомагають створювати узагальнені й алегоричним образи. Тут виділяються наступні стадії.

Формування точності мовних висловлювань. Можна використовувати гру «Так – ні»: педагог пропонує правильну або неправильну характеристику казкового героя. Діти або погоджуються, або не погоджуються із цим твердженням, при цьому аргументують свою відповідь.

Формування засобів інтонаційної і лексичної виразності. Тут широко використовується переказ епізодів казок за ролями. Поступово діти освоюють уявлення про інтонацію як важливий засіб виразності, вчать передавати різні настрої голосом, висловлювати питання, спонукання, скаргу, прохання. Розвиває самостійність лексичної виразності гра типу «Як то кажуть»: дітям пропонується набір карток із зображенням лісу, поля тощо, до кожної картинки дитина підбирає відповідний епітет.

Формування невербальних засобів спілкування. Мета тут – навчити розуміти жести і мімічні рухи, які поєднуються або не поєднуються зі словесною інструкцією; тут важливе розуміння емоційного стану і вміння розповісти про нього. На цьому етапі можна використовувати такі ігри, в яких передбачається наслідування міміки і жестів дорослого (гра «Про що нам розповів мовчазний герой?»).

Формування вміння дітей працювати спільно. Мета тут – навчити дітей брати участь у колективних справах, вести діалог, не сваритися, залагоджувати конфлікт словами. Утім, даний етап не є самостійним, а входить складником у всі вищезазначені етапи: об'єднання дітей у групи, пари для вирішення будь-якої задачі тощо. Коли діти навчаться взаємодіяти з двома-трьома друзями, їм можна запропонувати об'єднатися для інших справ.

Третій етап – репродуктивно-творчий. Мета його – вчити адекватному, точному і логічному використанню образних слів і виразів, прислів'їв і приказок. Позиція дитини на даному етапі: імпровізатор, що вміє оцінювати виразну мову, зорієнтуватися в комунікативній ситуації.

Прийоми роботи, які можуть бути використані на третьому етапі: *творчі ігри-драматизації, театралізовані й режисерські ігри, постановка спектаклів дітьми, дітьми спільно з дорослими тощо.*

Висновки з даного дослідження і перспектива подальших розвідок у даному напрямі. Отож, спілкування – одна з основних умов розвитку дитини, найважливіший фактор формування її особистості, провідний вид діяльності людини, спрямованої на пізнання та оцінку самого себе за допомогою взаємодії з іншими людьми.

Нині не існує єдиної точки зору на співвідношення понять спілкування, комунікація, комунікативні компетенції. Однак можемо спостерігати переважну тенденцію використання слів «комунікативна компетенція» і «комунікативні навички (вміння)» як синонімів. Одночасно треба пам'ятати, що комунікативна компетенція включає в себе не тільки мовну (сам процес оволодіння мовою, її словниковим запасом, граматичною структурою тощо). Проте важливе й спілкування, засвоєння певного соціо-

культурного коду, орієнтованість на рішення практичних завдань (у т. ч. вирішення проблемних ситуацій тощо).

У дітей же із ЗНР формування комунікативних навичок відбувається з утрудненням: відзначаються труднощі, що виникають при переході до слова, обмеженість мовних засобів, наявність особливого звуко-жестового/ мімічного комплексу. Недорозвинення мовних засобів сприяє виникненню замкнутості, боязкості, нерішучості; породжує обмежену контактність, сповільнену включаємість у ситуацію спілкування, невміння підтримувати бесіду, вслухатися в чуже мовлення, у цілому ж – призводить до зниження психічної активності. Для формування комунікативних навичок у дошкільників із ЗНР необхідно використовувати прийоми ігрової, творчої терапії, створення позитивного емоційного ставлення дітей до процесу комунікації.

Список використаних джерел

1. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика. Вид. 2-ге, доп. Київ : Слово, 2015. 246 с.
2. Глухов В. П. Формирование связной речи детей дошкольного возраста с общим недоразвитием речи. Москва : АРКТИ, 2004. 168 с.
3. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации. Москва : Наука, 1982. 160 с.
4. Логопатопсихология : учеб. пособ. для студ. / под ред. Р. И. Лалаевой, С. Н. Шаховской. Москва : ВЛАДОС, 2011. 462 с.
5. Садовникова О. М., Рау Е. Ю. Вариант логопсиходиагностичного аналізу групи дошкільників із заїканням. *Дефектологія*. 2001. № 2. С. 69–76.
6. Слинко О. А. До вивчення проблеми міжособистісних відносин дошкільнят з вадами мовлення. *Дефектологія*. 1992. № 1. С. 62–63.
7. Соботович Є. Ф. Критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дитини (у

його лексичній ланці) на різних вікових етапах. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (у його граматичній ланці) дитини дошкільного віку. *Дефектологія*. 2003. № 2. С. 2–11.

8. Терещук Р. К. Общение и избирательные взаимоотношения дошкольников. Кишинёв : Штиинца, 1989. 99 с.
9. Трофименко Л. І. Діагностика та корекція загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку : навч.-метод. посіб. Київ : Інститут спеціальної педагогіки НАПН України, 2014. 72 с.

References

1. Bohush, A. M., & Havrysh, N. V. (2015). *Doshkilna linhvodydaktyka: Teoriia i metodyka*. Kyiv: Slovo [in Ukrainian].
2. Glukhov, V. P. (2004). *Formirovanie svyaznoi rechi detei doshkolnogo vozrasta s obshchim nedorazvitiem rechi*. Moskva: ARKTI [in Russian].
3. Zhinkin, N. I. (1982). *Rech kak provodnik informatsii*. Moskva: Nauka [in Russian].
4. Lalaevoi, R. I., & Shakhovskoi, S. N. (Eds.). (2011). *Logopatopsikhologiya: ucheb. posob. dlia stud.* Moskva: VLADOS [in Russian].
5. Sadovnykova, O. M., & Rau, E. Yu. (2001). Variant lohopsykhodiahnostychnoho analizu hrupy doshkilnykiv iz zaikanniam. *Defektolohiia*, 2, 69-76 [in Ukrainian].
6. Slynko, O. A. (1992). Do vyvchennia problemy mizhosobystisnykh vidnosyn doshkilniat z vadamy movlennia. *Defektolohiia*, 1, 62-63 [in Ukrainian].
7. Sobotovych, Ye. F. (2003). Kryterii otsiniuvannia movlennievoho rozvytku dytyny (u yoho leksychnii lantsi) na riznykh vikovykh etapakh. Normatyvni pokaznyky movlennievoho rozvytku (u yoho hramatychnii lantsi) dytyny doshkilnogo viku. *Defektolohiia*, 2, 2-11 [in Ukrainian].
8. Tereshchuk, R. K. (1989). *Obshchenie i izbiratelnye vzaimootnosheniia doshkolnikov*. Kishinev: Shtiintca [in Russian].
9. Trofymenko, L. I. (2014). *Diahnostyka ta korektsiia zahalnoho nedorozvytku movlennia u ditei doshkilnogo viku: navch.-metod. posib*. Kyiv: Instytut spetsialnoi pedahohiky NAPN Ukrainy [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 12.11.2019

Гончарук Елена. Формирование коммуникативных компетенций у дошкольников с общим недоразвитием речи.

А Рассмотрена проблема формирования коммуникативных компетенций у дошкольников с общим недоразвитием речи, подытожен коллективный научный опыт в этой сфере и структурирована система соответствующих практических рекомендаций. Обращено внимание на существование взаимообусловленности языковых и коммуникативных умений. Исследуются негативные последствия общего недоразвития речи на эмоциональное и психологическое состояние ребёнка дошкольного возраста, а также указаны пути преодоления этого кризисного явления.

Ключевые слова: общее недоразвитие речи; речевая патология; речевое развитие ребёнка дошкольного возраста

Honcharuk Olena. Formation of Communicative Competencies of Pre-schoolers with a General Speech Underdevelopment.

S The paper deals with the problem of formation of communicative competences of preschool children with general underdevelopment of language, summarizes the collective scientific experience in this field and structures a system of relevant practical recommendations. Attention is drawn to the presence of the interdependence of language and communication skills. The negative consequences of the general underdevelopment of speech for the emotional and psychological state of a pre-schooler are studied and ways to overcome this crisis are indicated.

Key words: general language development; language pathology; speech development of a child of preschool age

Гончарук Олена Миколаївна, доцентка кафедри музичного мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв, заслужена артистка України

E-mail: olenagoncharuk@ukr.net